

Indikátory inkluze prostřednictvím Q–metodologie

Pavla Polechová¹

Inkluze znamená zvyšování účasti všech žáků na procesech a výsledcích vzdělávání. Je proto namístě uvažovat také o indikátorech vymezených samotnými žáky. Indikátorem inkluze může být jak míra porozumění vzdělávacím potřebám všech dětí, tak i míra naplňování těchto potřeb.

Cíle výzkumu

Nalezení existujících názorových proudů v problematice cílů, efektivity a inkluze uvnitř sledované školy, porovnání výpovědí žáků a učitelů, sledování vývoje názorových proudů v čase.

Metoda

Ptáme se nejen, co považují učitelé za podmínky efektivního učení žáků, ale také jak na tuto otázku odpovídají sami žáci. Předtím však vyvstává primární otázka — co se vlastně žáci *chtějí* učit, jaké jsou jejich cíle? Jsou jejich cíle shodné s těmi, které pro ně stanovili pedagogičtí odborníci na nejrůznějších úrovních vzdělávacího systému? Teprve pak má smysl ptát se nejen které podmínky vzdělávání považují žáci za ty nejpodstatnější, ale také jak vnímají míru plnění těchto podmínek.

V první fázi začínáme proto hledáním výroků, s nimiž je potom dále pracováno v Q–třídění, mezi dětmi samotnými. Výroky jsou hledány kategorizací odpovědí na speciální dotazníky s otevřenými otázkami. Vytváříme dvě hlavní skupiny výroků (pracovně je to skupina „já — cíle“ a skupina „já i ostatní — potřeby“). Vzniklý soubor výroku má 27 položek ve skupině cílů a 93 položek ve skupině potřeb.

Při Q–třídění děti samy z nabídnutých výroků (na samostatných kartičkách, a to jiných pro cíle a jiných pro potřeby) zvolí své priority cílů a potřeb. Tím máme připravena data pro Q–faktorovou analýzu², kterou pak pro skupinu potřeb provedeme, ale samo Q–třídění děti ještě ve třetí fázi výzkumu použijí ve standardní otázce *zjišťující míru splňování těch potřeb, které každé dítě individuálně vytřídilo jako prioritní*.

To je bude již přímá odpověď na otázku týkající se inkluzivity: Mají děti (podle nich samotných) podmínky, které potřebují, aby dosahovaly svých cílů? — Analýza skupiny cílů pomůže odpovědět na otázku, do jaké míry se cíle učitelů shodují s cíli dětí (týká se tedy účinnosti vzdělávání). A konečně Q–faktorová analýza potřeb, provedená z Q–třídění, jehož se zúčastní i učitelé, pomůže odpovědět na další podstatnou otázku týkající se inkluze: Jak se liší děti a učitelé v názorech na podmínky efektivního učení?

Operacionalizované cíle — postup:

1. Odkrytí spektra žákovských cílů a potřeb v oblasti vzdělávání, kategorizace³.
2. Hrubé určení četností odpovědí v nejvýznamnějších kategoriích.
3. Použití kategorií pro sestavení dvou sad Q–typů (cíle a potřeby)⁴.
4. Q–třídění ve sledované škole a v několika dalších srovnávacích školách.

¹(pavla.polechova@pedf.cuni.cz) ÚVRS PedF UK, Myslíkova 7, 110 00 Praha 1

²Ve Q–faktorové analýze je vzájemně zaměněna role výroků a lidí: výroky jsou „testovány“ lidmi. Výsledkem je zjištění, kteří lidé formují určitý názorový proud a jak lze tento proud charakterizovat.

³V bodě 1 byly kategorie hledány v širším kontextu než v kontextu vymezeném jednou školou — viz výše.

⁴V bodě 3 byly kategorie hledány v širším kontextu než v kontextu vymezeném jednou školou — viz výše.

5. Škálování — sdělení míry naplnění potřeb označených žáky jako potřeby prioritní.
6. Q-faktorová analýza.
7. Interpretace faktorů na základě T-testu pro porovnání průměrů dvou nepárových výběrů.
8. Opakování (bod 4–7) a porovnání výsledků první a následující etapy výzkumu.

Výstupy

1. **Výsledek kategorizace výroků žáků v českých školách je Q-set pro Q-třídění a Q-faktorovou analýzu.**
2. **Četnosti odpovědí:**
 - V nižších třídách jsou nejčetnější kategorií **rodiče** — děti vyjadřují, že podpora rodičů a vztahy v rodině mají pro ně naprosto zásadní význam. V páté třídě sledované školy spadá do této kategorie **18 %** odpovědí. Toto číslo s věkem dětí klesá.
 - Poměrně velké procento odpovědí se vztahuje ke **klidnému odpočinku o přestávce, a to 12 %**.
 - **Delší přestávky** jsou upřednostňovány v **9 %** všech odpovědí.
 - Rovněž **klid při hodině a možnost soustředit se** při vyučování jsou upřednostňovány v **9 %** všech odpovědí.
 - Děti se velmi zajímají také o **učitele**: svoji pozornost dělí celkem rovnoměrně mezi oblast **vztahů**, oblast **znalostí** i oblast **zvládnutí třídy** (po **9 %**).
3. **viz bod 1.**
4. **Q-třídění proběhlo pouze s učiteli, protože v době realizace terénního výzkumu nebyl ještě k dispozici úplný soubor vhodný pro učitele i žáky.**
V pětistupňové škále, na níž 5 znamená nejvyšší míru souhlasu, 1 znamená nejnižší míra souhlasu, dosáhly mezních hodnot následující výroky (číslo vlevo udává průměrné skóre):

Nejpreferovanější výroky ve sledované škole

- 4,5 žáci se do školy těší
- 4,47 žáci cítí ze strany učitelů důvěru a porozumění
- 4,31 výuka je pestrá a zajímavá
- 4,25 žáci zažívají úspěch a pociťují pokroky
- 4,22 učitelé žákům naslouchají
- 4,19 rodiče nacházejí čas na své děti
- 4,06 žáci cítí, že do třídy PATŘÍ
- 4,00 učitel si všímá všech žáků (všichni žáci jsou učitelem viditelní)

Nejméně preferované výroky ve sledované škole (sestupně řazení pokračuje):

- 1,91 učitel stanoví každému žáku osobní plán
- 1,88 učitelé pracují podle dlouhodobě osvědčených příprav
- 1,84 školní chodby jsou profesionálně upraveny
- 1,69 třída je hodně stejnorodá
- 1,68 učitelé dávají najevo očekávání stálého vysokého výkonu jedničkářů
- 1,56 žáci jsou hodnoceni tehdy, když chtějí
- 1,50 děti se speciálními potřebami jsou odděleny od ostatních

5. **Škálování proběhne až na základě Q-třídění žáky.**
6. **Q-faktorová analýza na pilotním souboru učitelských výroků byla provedena se sborem učitelů této školy a se sbory čtyř dalších českých škol.**

Obr. 1 v příloze 2 ukazuje celkový pohled na rotované řešení. Je zřejmé, že ve sledované škole existuje spektrum názorů na podmínky efektivity. Dá se extrahovat 6 dimenzí — 6 názorových proudů, ale ani jeden opravdu nedominuje.

Je třeba si uvědomit, že se jedná o extrakci faktorů *uvnitř* školy a jejího klimatu. Extrakce je relativní — vypovídá, *čím se názorový proud reprezentovaný určitou skupinou učitelů liší od těch učitelů, kteří nejsou zastoupeni v daném faktoru ani ve faktorech vyšších.*

Budeme interpretovat 5 faktorů. V interpretaci každého z nich budou citovány výroky, které tuto interpretaci tvoří. Velikost a výraznost písma bude odpovídat významu každého výroku pro interpretaci faktoru.

První faktor — „KLÍČOVÁ JE PARTICIPACE ŽÁKŮ“ (viz též příloha 1F) zastupuje tedy převládající názor učitelů vybrané školy na podmínky efektivity neboli hlavní názorový proud: Učitelé tvořící tento názorový proud zdůrazňují

- participaci:
žáci mají pocit, že organizují dění ve třídě,
pro život ve škole platí pravidla, na jejichž sestavení se podíleli učitelé i žáci,
- vztahy: žáci cítí zodpovědnost za ostatní,
jsou kvalitní vztahy u-u, u-ž, ž-ž,
žáci se zajímají o úspěch svých spolužáků,
žáci se zajímají o úspěch svůj i svých spolužáků,
- věří spíše na rozdělení než využití odlišností (viz též poznámka na konci tohoto příspěvku):
na některé předměty budou žáci trvale rozdělení podle výkonnosti,
žáci pracují rozdělení do skupin podle svých schopností,
- atmosféra má být spíše relaxovaná pro děti i učitele:
Učitelé tvořící tento názorový proud mají na rozdíl od ostatních kolegů odmítavější vztah k následujícím výrokům:
ředitel má ve sboru autoritu,
učitel má pevnou autoritu,
žáci budou často zkoušeni a známkováni,
především probíhá kvalitní výklad v ukázněné třídě.

Druhý faktor — „Důležitý je učitel a řád“ — je jakožto druhý zákonitě slabším vlivem. Jak říká zvolený název, je tento faktor charakteristický svou orientací na učitele (ne na žáka) a na určitý řád a regulérnost. Je zajímavé, že všechny akcentované výroky se obracejí k učiteli a naopak všechny neakcentované se týkají žáka, nikoli učitele. Učitelé tvořící tento názorový proud zdůrazňují:

učitel si o přestávce co nejvíce odpočine,

učitel má pevnou autoritu,

žáci cítí, že dění ve třídě je plně organizováno učitelem,

Učitelé tvořící tento názorový proud mají na rozdíl od ostatních kolegů odmítavější vztah k následujícím výrokům:

žáci mají pestrou nabídku volitelných předmětů,

žáci dostávají kvalitní zpětnou vazbu o učení a chování od spolužáků,

žáci se vzájemně respektují,

žáci se zajímají o úspěch svůj i svých spolužáků,

učitel stanoví každému žákovi osobní plán.

Třetí faktor — „UČITEL DOBRĚ ŘÍDÍ TŘÍDU“ — zastupuje názor, že má-li dítě dosahovat svého maxima, musí být učitel více motivující autoritou nežli motivujícím partnerem, má být schopným individualistou jak mezi dětmi, tak ve sboru

(zde viz hlavně neakcentované výroky). Je i poněkud patronizující vzhledem k rodičům. Učitelé tvořící tento názorový proud zdůrazňují:

žáci se do školy těší,

ve třídě není hluk,

výuka probíhá v prostředí nerozptylujícím pozornost,

žáci zažívají úspěch a pociťují pokroky,

rodiče nacházejí čas na své děti,

Učitelé tvořící tento názorový proud mají na rozdíl od ostatních kolegů odmítavější vztah k následujícím výroky:

žáci cítí, že PATŘÍ do SVÉ školy,

školní sbor ví, že dovednosti jednotlivých učitelů se vzájemně doplňují,

učitel se s žáky radí o jejich učebních potřebách a jejich naplňování,

žáci s učitelem výuku spoluorganizují.

Čtvrtý faktor je podobný prvému.

Pátý faktor je faktorem sounáležitosti, která se projevuje jak u učitelů, tak u žáků:

žáci cítí, že PATŘÍ do SVÉ školy,

učitelé pracují jako tým.

Porovnání se ZŠ Dr. Malíka v Chrudimi

Zajímavé srovnání poskytuje soubor, jehož data tvoří dva učitelské sbory, a to sbor ZŠ Dr. Malíka v Chrudimi a sbor turnovské školy (Příloha, obr. 2, 5 a Tabulka 1). Chrudimská a turnovská škola tvoří v obrázku rotovaného řešení dva zřetelné shluky, přičemž chrudimská škola je v podstatě celá prvním faktorem a turnovská tvoří zbývajících OSM faktorů. Počty učitelů ve faktorech jsou následující (první číslo je vždy počet **chrudimských**, druhé počet *turnovských učitelů* v daném faktoru, každý další faktor je oddělen lomítkem):

22 + 8 / 0 + 8 / 1 + 5 / 1 + 2 / 0 + 3 / 0 + 1 / 0 + 1 / 0 + 1 / 0 + 1

Vidíme, že vzájemný překryv škol ve faktorech existuje, ale je naprosto minimální. Hlavní faktor je přitom překvapivě vnitřně konzistentní, zvláště když uvážíme, že ho spoluvytváří 15 výroků, z nichž ani jeden se nevymyká společné charakteristice faktoru. Tento převážně chrudimský faktor bychom mohli poměrně výstižně označit slovem **PODMÍNKY INKLUZE**. *Učitelé spadající pod tento faktor považují více než ostatní učitelé za velmi důležité, aby byly splněny tyto podmínky.*

učitelský sbor má shodnou představu o cílech dalšího rozvoje školy,

pro život ve škole platí pravidla, na jejichž sestavení se podíleli učitelé i žáci,

při výuce je brán maximální ohled na individuální učební styl žáka,

školní sbor ví, že dovednosti jednotlivých učitelů se vzájemně doplňují,

žáci dostávají kvalitní zpětnou vazbu o učení a chování od učitele i od spolužáků,

žáci mohou ovlivňovat metody výuky,

Naopak mnohem zbytečnější než pro ostatní jsou pro ně následující podmínky:

o talenty se pečuje ve výběrových třídách,

rodiče uznávají a podporují autoritu učitele,

žáci spolu často soutěží,

žáci pracují rozdělení do skupin podle svých schopností,

učitel má pevnou autoritu,

především probíhá kvalitní výklad v ukázněné třídě,

rodiče nacházejí čas na své děti,

žáci pracují převážně nezávisle na sobě,

Uvedený náleze dobře koresponduje s charakteristikou 1. faktoru extrahovaného uvnitř sboru turnovské školy (viz výše).

Pro interpretaci faktorů byla použita transponovaná matice, v níž bylo možné sledovat, jaké průměrné skóre přidělují každému výroku učitelé tvořící vybraný faktor a jaké průměrné skóre mu přidělují učitelé, kteří se nacházejí mimo tento faktor. Pokud se průměrné skóre výroku přidělené učiteli uvnitř faktoru statisticky významně lišilo od jeho průměrného skóre mimo faktor, dostal se tento výrok do jedné ze dvou skupin charakterizujících faktor, a to buď do skupiny „důležitý“ nebo „nedůležitý“ podle znaménka rozdílu průměrných skóre ve faktoru a mimo faktor (viz výše).

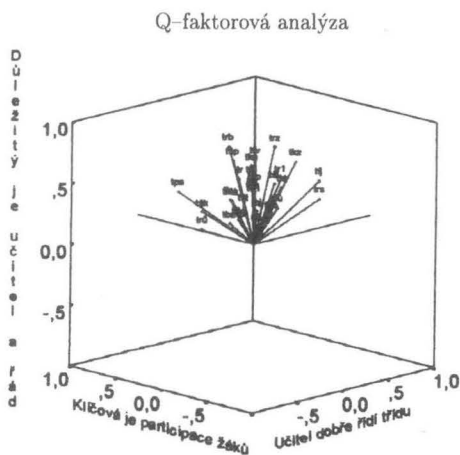
Nejdůležitější metodologický závěr: faktory nalezené touto metodou nejsou náhodným shlukem výroků. Jsou interpretovatelné a odpovídají realitě.

Zdá se, že existuje škola, kterou budeme moci v této metodologii pro její názorovou kompaktnost považovat za školu referenční.

Příloha

Obrázek č.1:

Celkový pohled na rotované řešení: uvnitř školy existuje pluralita názorů bez výrazné dominance.

Turnov a Chrudim, ZŠ Dr. Malíka - celkový pohled na rotované řešení: Existují dva názorové proudy, které zhruba odpovídají sborům dvou různých škol. (Každý chrudimský učitel má před zkratkou svého jména číslici).

